

## ***B. Česká republika: Konfigurace reliéfu ČR a jeho vliv na vývoj a současný stav sídelní struktury ČR.***

### Charakteristika reliéfu ČR:

Střední nadmořská výška:	430 m	
- do 500 m n. m.	52 817 km <sup>2</sup>	(66,97%)
- 500 – 1000 m n. m.	25 222 km <sup>2</sup>	(31,98%)
- nad 1000 m n. m.	827 km <sup>2</sup>	(1,05%)

Nejvyšší bod na území ČR – Sněžka (1602 m n.m.)

Nejnižší bod na území ČR – Labe u Hřenska na hranici s Německem (115 m n.m.)

### Příznivé fyzicko-geografické charakteristiky území:

- geologie – významná naleziště nerostných surovin (uhlí, železná ruda, drahé kovy)
  - geomorfologie – reliéf – území ohraničené ze všech stran pohořími (přirozená ochrana)
    - x žádné nepřekonatelně vysoké hory s drsným klimatem
    - postupná možnost osídlování i vyšších poloh
  - klima – mírný klimatický pás, zároveň přechodné klima mezi oceánským a vnitrozemským
  - hydrologie – země na evropském rozvodí, dostatek přirozených vodních zdrojů
  - pedogeografie – v nížinách a údolích řek úrodné půdy
- = vhodné podmínky pro osídlení, zemědělství a využívání přírodních zdrojů
- oblast na styku významných obchodních a komunikačních tepen (V-Z i S-J)

*(Následující část je zpracována podle textu z Häuflera: Ekonomická geografie Československa (1984), str. 80-95; doplněno o mé vlastní úvahy, současný stav je pak moje myšlenková stavba, neboť tam již chybí)*

### Historické osídlení

- doloženo již před 100 tisíci lety
- první trvale usazený moderní kmen byly pravděpodobně Keltové, vytvořili první trvalá sídla – oppida – převážně v nížinných oblastech a údolích řek (vliv příznivých fyzicko-geografických faktorů včetně georeliéfu) – např. Závist u Zbraslavi nebo Stradonice u Berouna
- následovaly strategické invaze germánských kmenů ze západu a Římanů z jihu – zakládání nových sídel a vojenských pevností (např. Mušov u dnešních Nových Mlýnů na Dyji)
- v 5. stol. jsem v rámci celoevropské migrační vlny (tzv. stěhování národů) od východu přišli Slované a trvale se zde usadili, opět především v údolích řek, nejstarší osídlení je doloženo např. u Brna (Svratka, Svitava), Uherského Hradiště (Morava) nebo Loun (Ohře).
- v 9. stol. vznikla významná Velkomoravská říše (jako první významný stálý státní útvar) zahrnující kromě nížinných oblastí již také hraniční pohoří na dnešní hranici ČR-SR. Zde již podle archeologických nálezů byla budována sídla i pro 10 tisíc obyvatel (opět převážně nížiny a říční údolí), např. Staré Město u Uherského Hradiště (Morava), Pohansko u Břeclavi (Dyje). I na českém území již byla velká sídla – Praha (Levý Hradec – Vltava), Žatec (Ohře), Liblice (Cidlina), Hradec Králové (Orlice), ...
- přes české území vedly významné komunikační a obchodní stezky propojující nejen Čechy a Moravu (např. Haberská stezka), ale mající i celoevropský význam:

- takřka se tu křížila Jantarová stezka (S-J) s Podunajskou stezkou (Z-V), od nichž obou vedly mnohé další významné odbočky
- při těchto stezkách vznikala nová sídla:
  - a) v místech brodů řek (dodnes názvy měst a vesnic Brod nad Dyjí, Havlíčkův Brod)
  - b) v místech přechodu zemských hranic (vybírání mýta) – často i sedla pohraničních hor

### Středověké a novověké osídlení

- ve 13. a 14. století začala postupná trvalá kolonizace vnitrozemí i pohraničních hor. Na mnoha místech bylo třeba vykácet a vypálit (tzv. žďáření) husté lesy (opět dodnes názvy sídel – Žďár nad Sázavou, Žďárec u Skutče, Pluhův Žďár)
- souběžně již v nížinách vznikala buď přestavbou starších sídel nebo tzv. „na zelené louce“ prakticky všechna dnešní velká a větší města.
- v nížinných oblastech se rozvíjelo především zemědělství (v návaznosti konkrétní podmínky reliéfu, půd a klimatu) a obchod
- byla objevena významná ložiska nerostných surovin (stříbro, železná ruda, měď) a začaly být zakládány hornické osady také vysoko v horách (Jáchymov, Měděnec, Pec pod Sněžkou)
- byly objeveny první léčivé prameny a zakládány první lázeňská místa, osady i města (Karlovy Vary, Jáchymov, Janské Lázně)
- v 17. a 18. století bylo dokončeno i osídlení v horských oblastech:
  - a) v oblasti České vysočiny šlo především o průmyslovou kolonizaci českým i německým obyvatelstvem a vznikala zde dle konkrétních podmínek malá hornická, hutnická, sklářská či dřevařská sídla
  - b) v oblasti Karpat proběhla tzv. valašská kolonizace (Slováci, Ukrajinci, Poláci) a rozvíjelo se zde především rolnictví a pastevectví

### Vývoz novodobého a současného osídlení

- od 19. století již přestaly hrát reliéfní i ostatní fyzicko-geografické faktory významnou roli ve vývoji osídlení českých zemí:
- naprostá většina současných sídel již existovala
- mnohem významnější roli začaly zaujímat především socioekonomické faktory (rozvoj průmyslu, obchod, celková modernizace)
- již na počátku 20. století začaly být horské a venkovské oblasti využívány více i rekreaci a cestovnímu ruchu (např. rozvoj turistiky v období 1. republiky) – lidé začaly objevovat „přírodní krásy“ a další využití výše položených oblastí
- po 2. světové válce byla následkem odsunu Němců vysídlena velká část pohraničních území, toto rozhodnutí však bylo čistě politické jako důsledek předchozích událostí
- později začal významnější proces urbanizace, který však nebyl dán přírodními podmínkami či přímo georeliéfem, ale spíše socioekonomickými faktory (lepší pracovní příležitosti, dostupnost zboží a služeb, ...)
- v souvislosti s přírodními podmínkami a potenciálem v podobě nerostných surovin docházelo pouze k přesunu či likvidaci sídel kvůli těžbě (Most) a zároveň ojediněle vznikala v návaznosti na těžbu nerostných surovin a průmyslovou výrobu také nová sídla (Havířov)
- některé méně osídlené oblasti s horšími přírodními podmínkami začaly být využívány také vojensky a strategicky – vznikaly zde uzavřené a polouzavřené vojenské prostory (Brdy, Doupovské hory, Libavá, ...)

### Současný stav

- dnes již samostatná nová sídla prakticky nevznikají, pouze probíhá proces tzv. suburnalizace, kdy se lidé stěhují z center měst na periferie nebo často využívají venkovská sídla k víkendové rekreaci (chaty, chalupy)

- na venkově a výše položených oblastech se nadále rozvíjejí aktivity navazující především na cestovní ruch (lyžařská střediska), včetně nových trendů (např. ve formě ekoturistiky)
- reliéf a přírodní podmínky nadále značně limitují spíše rozvoj moderní dopravní infrastruktury (budování dálniční a silniční sítě nebo železničních koridorů)
- mnohé nížinné oblasti a úrodné oblasti již nejsou využívány pouze k zemědělství, ale úrodná půda je často nesmyslně zastavována dalšími sídelními strukturami a obchodními či logistickými centry s dobrou návazností na dopravní tepny (oblasti kolem velkých měst, především V od Prahy a J od Brna).
- naproti tomu jsou mnohé přírodně cenné oblasti, které nebyly vzhledem k horším přírodním podmínkám a členitému reliéfu hromadně osídlovány (např. pohraniční hory) pod různým stupněm legislativní ochrany (NP, CHKO, PP, apod.)

*(pro srovnání a jako alternativu nabízím část zpracovanou **podle Němce, Pojera a kol.: Krajina v České republice** (2007), str. 70-73, což sice není přímo vysokoškolská učebnice, ale kvalitně odborně zpracovaná kniha přímo pro Ministerstvo životního prostředí ČR a její využití jsem s kladným výsledkem konzultoval s doc. Hoffmanem; dané téma je v této knize rozpracováno velmi podrobně, toto je jen ilustračně vybraná a mnou zkrácená část ...)*

Vymezení a stručná charakteristika tzv. sídelně-historických zón na českém území:

- 1. sídelně-historická zóna** – nížiny, resp. povodí větších řek, zejména na jejich dolních tocích, do nadmořské výšky 300 metrů nad mořem
  - bývá označována termínem „staré sídelní území“
  - jedná se o plochá údolí na lehkých písčitých a sprašových půdách
  - koncentrace osídlení již v pravěku
  - obytné jednotky bývají v bezprostřední blízkosti vodního zdroje
  - archeologie zde dokládá kontinuální existenci sídelních areálů od období neolitu
- 2. sídelně-historická zóna** – zóna pahorkatin v nadmořské výšce nad 300 metrů nad mořem
  - větší členitost terénu a výraznější profil reliéfu – převážně se jedná o paroviny
  - svahy kopců jsou zde strmější a nadmořská výška některých z nich dosahuje i 500-600 m
  - tato zóna zabírá rozlohou největší část našeho území
  - osídlení zde probíhá jen o málo později než v zóně nížin, avšak není tak husté a nemá takovou kontinuitu (trvání v čase)
- 3. sídelně-historická zóna** – charakterizována stejně jako 2., pouze ve větší nadmořské výšce (údolní dna a rozsáhlejší náhorní plošiny 500-600 m n.m., vrcholové partie až 800 metrů nad mořem)
  - jedná se území tvořící podhůří rozsáhlejších a vyšších horských masivů (Podkrušnoří, Podkrkonoší, Pošumaví, Českomoravská vrchovina, Brdy)
  - tato oblast začala být trvaleji osídlována až od období vrcholného až pozdního středověku (13.-15. stol.)
  - teprve archeologické výzkumy s použitím nejmodernějších technologií začínají ukazovat, že také tato zóna mohla mít v některých oblastech spíše ale výjimečně osídlena již v pravěku (probíhá další výzkum rozsahu)
- 4. sídelně-historická zóna** – oblast nejvyšších poloh, v průměrných střeoevropských podmínkách ve výšce nad 800 metrů nad mořem s velkým převýšením okolního terénu

- tato oblast bývala v pravěku využívána jen ojediněle, komunikačně vhodné přirozené průsmyky mohly sloužit – a později ve středověku již nepochybně sloužily – jako spojnice dálkových cest
- ve střední a východní části Evropy bývala tato oblast osídlována částečně v pozdním středověku, převážně však až v novověku, zejména od 17. a v průběhu 18. století
- zakládaly se zde především malé dřevařské osady a sklářské hutě, v některých oblastech také hornická sídliště
- charakteristickým rysem některých horských oblastí (např. Krkonoš) byla v novověku tzv. transhumance – sezónní pastva dobytka na horských loukách a odlehlých pastvištích (též tzv. salašnictví či budní hospodářství).

#### Použitá literatura a zdroje:

- HÄUFLER, VLADISLAV: *Ekonomická geografie Československa*, Academia, Praha 1984 – str. 80-95
- NĚMEC, JAN; POJER, FRANTIŠEK (ed.): *Krajina v České republice*, pro Ministerstvo životního prostředí ČR vydal Consult, Praha 2007 – str. 70-95
- zápisky z přednášek z předmětů Nauka o krajině a Fyzická geografie ČR (doc. Kolečka)